

Kęstutis ŽEMAITIS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Viktor BILOTAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Kunigo Juozo Konstantino Matulaičio savilaidinė veikla: leidinių chronologija ir tematikos

SANTRAUKA. Lietuvos okupacijos metais religinė literatūra tapo sunkiai prieinama, ypač po to, kai sovietinė armija kraštą okupavo antrą kartą – 1944 metų rudenį. Galima teigti, kad viso sovietmečio metu buvo juntamas tokios literatūros trūkumas. Šiomis aplinkybėmis atsirado vadinamoji savilaida. Vienas iš nelegaliai leidusių knygų buvo kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis. Sovietų okupacijos metais šis kunigas išvertė ir perrašęs rašomąją mašinėle išplatino keletą šimtų skirtingų knygų.

Pogrindžio metu verstos knygų mašinraščių pavidalu atsidūrė skirtingose bibliotekose ir archyvuose: Šunskų parapijos klebonijoje, kurioje J. K. Matulaitis ilgai gyveno ir darbavosi, didelė dalis – Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centre, nemažai leidinių saugomos privačiose bibliotekose.

Minėtoji Katalikų Bažnyčios istorijos centro kolekcija tapo šio tyrimo objektu. Panaudojus analitinį-aprašomąjį ir klasifikacijos metodus buvo nustatyta, kad J. K. Matulaitis vertė knygas visose savo tarnystės vietose, ypač intensyviai – Liudvinave ir Šunskuose. Jo leistos knygos-mašinraščiai dažniausiai būdavo katechetinio, pastoracinio pobūdžio, iš praktinės teologijos srities, t. y. pamokslai. Kitas J. K. Matulaičio prioritetas buvo dvasinė literatūra: mąstymai, pamokymai, šventųjų gyvenimai.

RAKTAŽODŽIAI: Juozas Konstantinas Matulaitis, religinės literatūros savilaida, vertimai, teminė klasifikacija.

Ivadas

2022 m. Vilkaviškio vyskupijos kurija VDU Katalikų teologijos fakultetui perdavė mašinraščių kolekciją, kurią sudarė 394 knygos, verstos iš vokiečių kalbos – kunigo Juozo Konstantino Matulaičio (1912–2000) didelis ilgametis darbas, vykdytas nuo ketvirtojo iki dešimtojo XX a. dešimtmečio. Šis knygų rinkinys 2022 m. vasarą

prof. Kęstučio Žemaičio pastangomis buvo atvežtas į Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centrą (LKBIC), kur šiuo metu jis saugomas ir prieinamas tyrėjams bei studentams. Kataloguota vertėjo kolekcija¹ iki šiol metodiškai nenagrinėta, ji tapo šio tyrimo objektu.

Mokslinėje literatūroje neperiodinė savilaida iki 2012 m. buvo ne kartą minėta, bet nebuvo tyrinėjama², tik Domas Kaunas metodiškai nagrinėjo vieną tokių leidinių kolekciją³. Panašių specialių tyrimų apie išverstą literatūrą atlikta nebuvo, bet yra greututinių mokslinių darbų apie savilaidos reiškinių ir nelegalią periodiką: Vido Spenglos⁴, Vilmos Vasiliauskaitės⁵, Egidijaus Jaseliūno⁶.

J. K. Matulaičio biografiją daugiausia tyrinėjo Kęstutis Žemaitis⁷, kuris minėjo ir vertėjavimo veiklą, bet patys vertimai liko neaprašyti, neklasifikuoti. Apskritai žinios apie neperiodinę savilaidą Lietuvoje tebėra minimalios, todėl kun. J. K. Matulaičio kolekcijos nagrinėjimas gali jas žymiai praplėsti.

Šio straipsnio tikslas – pagal temas ir žanro paskirtį suklasifikuoti kun. J. K. Matulaičio rinkinį. Siekiant tikslo buvo pasitelkti teminės analizės, analitinis-aprašomasis ir klasifikacijos metodai ir išsikelti šie uždaviniai: 1) chronologiniu principu pateikti bibliografinius aprašus, 2) išanalizuoti ir aprašyti kiekvieno periodo vertimų tematikas, 3) sudaryti chronologinę temų lentelę, 4) palyginti įvairių periodų tematikas. Atliekant uždavinius minėtas pirminis 394 knygų katalogas buvo pertvarkytas chronologiškai, pagal vietas. Knygos peržiūrėtos *de visu* ir suskirstytos pagal vietas ir temas. Teminei analizei taip pat panaudoti vokiškų originalų aprašymai⁸, o tematikų sisteminimui – Wolfgango Beinerto⁹ teologinių kryptių struktūra.

¹ Pirminį katalogavimą atliko VDU studentės A. Puidokienė, D. Auksinaitė, J. Zakarauskaitė, K. Uscilaitė, darbui vadovavo LKBIC mokslo darbuotojas Viktor Bilotas. Vertimų sąrašas sudarytas anksčiau, saugomas prof. K. Žemaičio asmeniniame archyve.

² Edita Sėdaitytė, „Savilaida sovietinėje Lietuvoje: istoriografinis aspektas“, *Knygotyra* 59 (2012), 48–49.

³ Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“, *Knygotyra* 58 (2012), 207–246.

⁴ Vidas Spengla, *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis* (Vilnius: Katalikų akademija, 2001).

⁵ Vilma Vasiliauskaitė, *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006), 175; —, *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje 1976–1981* (Vilnius: Gairės, 2002), 111.

⁶ Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2006); —, „Savilaidos modelis ir Molotovo–Ribbentropo paktą dokumentų sklaidos atvejis“, *Knygotyra* 51 (2008), 57–76.

⁷ Kęstutis Žemaitis, „A. a. kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis“, in *Katalikų žinynas* (Vilnius: Katalikų pasaulis 2001), 272; —, „Kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis: XX a. knygnešio gyvenimas“, in *Terra Jatwezenorum* (Punksas: Aušra, 2021), 142–147; —, *Šunskai: bažnyčia, kraštas ir žmonės* (Marijampolė: Piko valanda, 2009), 147–151.

⁸ „Katalog der Deutschen Nationalbibliothek“, *Deutschen Nationalbibliothek*, žiūrėta 2023 m. gegužės 29 d., <https://portal.dnb.de/opac.htm>.

⁹ Wolfgangas Beinertas (1933–) – žymus vokiečių teologas, dogmatikas, teologijos daktaras ir profesorius emeritas.

Juozo Konstantino Matulaičio vertėjiška veikla

Kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis, vertėjas, politikas Antano Matulaičio brolis, gimė 1912 m. Netičkampio kaime, Liudvinavo parapijoje. 1935 m. jis baigė Vilkaviškio kunigų seminariją ir Marijampolėje arkivyskupo Pranciškaus Karevičiaus buvo išventintas kunigu. Dirbo Slavikų, Šakių, Žemosios Panemunės, Lazdijų ir Liudvinavo bažnyčiose vikaru, 1949–1973 m. – Liudvinavo parapijos klebonu, nuo 1973 m. – Šunskų bažnyčios administratoriumi, nuo 1998 m. ten pat dirbo altaristu¹⁰.

Vokiškos knygos į J. K. Matulaičio rankas patekdavo įvairiais būdais. Be abejo, jis turėjo asmeninę biblioteką, taip pat galėjo naudotis vyskupijos bei seminarijos bibliotekomis. Sovietmečiu vieną kitą knygą iš Vokietijos parsiveždavo Kauno tarpdiecizinės kunigų seminarijos rektorius profesorius kunigas Viktoras Butkus. Jis dažnai vykdavo į Vokietiją, į vadinamąsias taikos gynimo konferencijas. Vokiškų knygų buvo likę ir privačiose kunigų bibliotekose iš prieškarinio ar vokiečių okupacijos metų. Kartais knygas J. K. Matulaičiui perduodavo seserys vienuolės ir prašydavo jas išversti. Kunigai, žinoję apie J. K. Matulaičio vertėjavimą, gavę gerą vokišką knygą veždavo jam¹¹.

J. K. Matulaitis vertė ne bet kokias knygas – atkreipdavo dėmesį į tematiką, kokybę, leidyklą. Iš leidyklų labiausiai pasitikėdavo Herderiu (autorių skaičiumi – apie 30 proc. vertimų), nes buvo įsitikinęs, kad šios leidyklos išleistos knygos yra vertingos, savo turiniu ir skleidžiamomis idėjomis neprieštarauja bažnytinei minčiai. Versdamas jis buvo itin kruopštus, turėjo visus Lietuvių kalbos žodyno tomus ir dažnai tikrindavo painesnių žodžių reikšmę, stengėsi, kad stilius ir kalba būtų taisyklingi ir sklandūs¹².

Versdamas knygas J. K. Matulaitis spausdinimo mašinėle užrašydavo tekstą ir per kalkę iškart spausdindavo maždaug šešiais egzemplioriais. Po to visus šiuos egzempliorius susidėdavo ant stalo, vieną iš jų skaitydavo ir jame radęs klaidą senovišku plunksnakočiu, pasidazę plunksną rašalinėje, ją ištaisydavo visuose egzemplioriuose. Po teksto taisymo knygos būdavo įrišamos paprastu būdu – rankomis. Popierius ir klijai buvo pagrindinės medžiagos, reikalingos pagaminti viršeliui. Knyga būdavo susiuvama, viršelis užklijuojamas¹³.

Aštuntajame–devintajame dešimtmetyje Marijampolėje veikė savitiška pagrindinė knygų rišykla. Viena moteris savo namuose turėjo labai paprastų knygų įrišimo įrankių – ylą, specialų surišimo siūlą, storo popieriaus. Ji surišdavo knygų mašinraščio puslapius, uždėdavo pagamintą viršelį, taip visos knygos įgaudavo paprastą išvaizdą (žr. 1 pav.). Viršelis dažniausiai būdavo rudos ar žalios spalvos. Toje dirbtuvėlėje knygas įrišdavo ir kunigui Juozui Matulaičiui¹⁴.

¹⁰ Žemaitis, „A. a. kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis“, 272; Regina Laukaitytė, „Matulaitis Juozas Konstantinas“, in *Lietuvos dvasininkų duomenų bazė*, Nr. 11072, žiūrėta 2023 m. gegužės 7 d., <https://lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1395>.

¹¹ Kęstutis Žemaitis, *Atsiminimai apie kun. J. K. Matulaitį* (Šunskai, 2022), Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro archyvas, f. 7, b. 2, lap. 2.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., f. 7, b. 2, lap. 1–2.

¹⁴ Ibid., f. 7, b. 2, lap. 3.

1 pav. J. K. Matulaičio verstų leidinių formatai

Kunigo J. K. Matulaičio išverstos knygos sovietmečiu buvo slepiamos skirtingose vietose. Pvz., Šunskuose po vieną egzempliorių jis padėdavo dėžėje bažnyčios bokšte, kitus – slapta veikiančiame vienuolyne. Daug knygų buvo ir paties vertėjo kambaryje, kartais tiesiog sudėtos į krūvą. Dar kelis egzempliorius jis duodavo kitiems asmenims, kurie juos dar kartą perrašydavo. Taip toji pati knyga jau pasklisdavo gal dvidešimčia egzempliorių¹⁵.

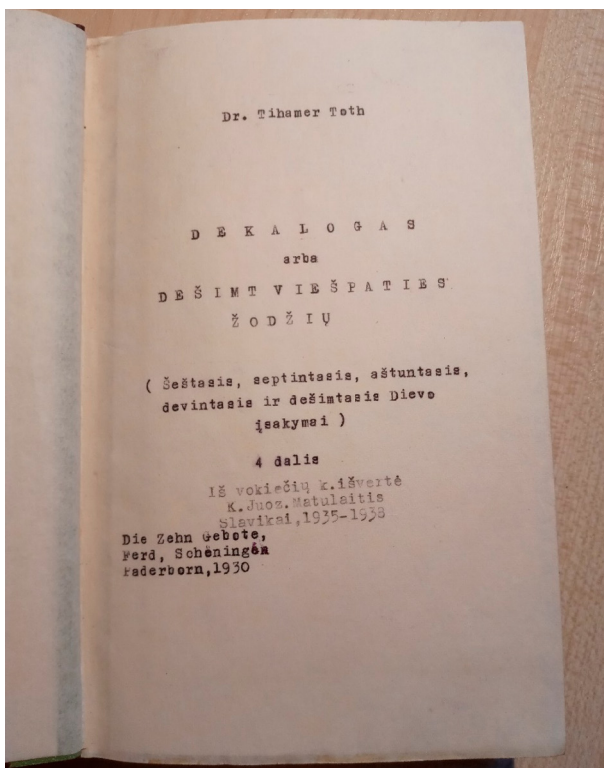
Kun. J. K. Matulaičio tarnystės chronologija ne visai tiksli. Dėl Šunskų ir Liudvino periodų abejonių nėra, visuose šaltiniuose datos sutampa. Kitaip su ankstesniais periodais – jų datavimo skirtumai siekia iki 2 metų. Tikėtina, kad J. K. Matulaitis galėjo pamiršti ir netiksliai nurodyti datas iš 4–6 dešimtmečių, o sovietmečiu ir specialiai jas pakeisti. Tyrime parinkti periodų rėmai yra vertėjo nurodyti vertimų antraštiniuose lapuose. Šis datavimas neabejotinai buvo atliktas paskutinėje tarnystės vietoje – Šunskuose, nes nurodyti ankstesnių periodų pabaigos metai, o antraštiniai lapai akivaizdžiai buvo iškirpti ir įklijuoti iš naujo, periodas užrašytas kitu šriftu, kitu kampu ir kita spalva. Greičiausiai šie vėlesni užrašai pasirodė po sovietmečio, Lietuvai atgavus laisvę¹⁶.

¹⁵ Ibid., f. 7, b. 2, lap. 1–2.

¹⁶ Ibid.

Nuo Slavikų iki Liudvinavo: tarpukaris ir karas

Pirmaisiais tarnystės Slavikuose metais (1935–1938) kun. J. K. Matulaitis vertimui¹⁷ pasirinko žymaus vengrų teologo ir katecheto Tihamerio Totho (1889–1939) „Dekalogą“¹⁸. Tai buvo pamokslai – katechetiniai dialogai apie Dešimt Dievo įsakymų su gyvais pavyzdžiais, išversti iš vengrų į vokiečių kalbą. J. K. Matulaitis savo vertimą smulkiu šriftu atspausdino mašinėle ant plono popieriaus A5 formatu ir sudarė 4 knygeles po 107–152 puslapius (žr. 2 pav.).

2 pav. Slavikuose išleistas Tihamerio Totho „Dekalogo“ vertimas

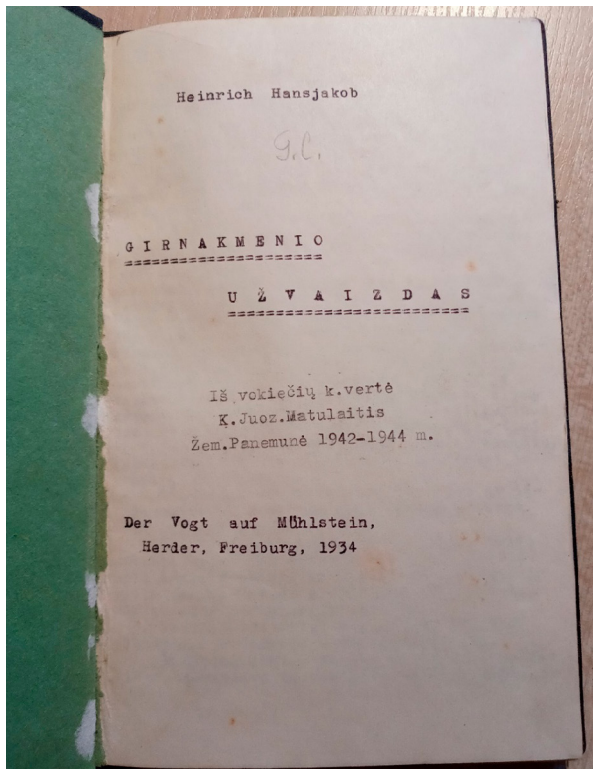
Šakiuose 1938–1942 m. buvo išversta mažiausiai 16 įvairios apimties knygų. Kun. Juozas toliau vertė T. Totho teologinius veikalus, išvertė 8 knygas iš įvairių teologijos sričių – pastoracijos, soteriologijos, kristologijos, ekleziologijos, mariologijos, eschatologijos. Būtent tuo laikotarpiu T. Tothas tapo vyskupu ir mirė.

¹⁷ Vertimų vietas antraštiniuose lapuose nurodė pats vertėjas.

¹⁸ Tihamér Tóth, *Die zehn Gebote: Predigten* (Paderborn: Schöningh, 1931). Šis autorius buvo populiarus Sūduvoje nuo 1930 m.

Šakiuose vertėjo J. K. Matulaičio dėmesį patraukė vokiečių teologo Matthiaso Laroso (1882–1965) dvasiniai pamąstymai „Evangelija čia ir šiandien“¹⁹, jų išversti 3 tomai. Ten pat, Šakių parapijoje, J. K. Matulaitis išvertė knygą „Jaunuolio siela“²⁰, skirtą jaunimo sielovadai, parengtą Breslaujos vyskupijoje.

Iš Žemosios Panemunės laikotarpio (1942–1944) kolekcijoje turime tik vieną vertimą – vokiečių kunigo rašytojo Heinricho Hansjakobo (1837–1916) populiarią²¹ pasakojimų knygelę „Girnakmenio užvaizdas“ (žr. 3 pav.), kurios originalus pavadinimas „Der Vogt auf Mühlstein“.

3 pav. Žemojoje Panemunėje išleistas Heinricho Hansjakobo „Girnakmenio užvaizdo“ vertimas

1944–1947 m. J. K. Matulaitis tarnavo Lazdijų parapijoje ir tuo laikotarpiu išvertė didžiulį teologo Josepho Ignazo Klausio (1691–1775) pamokslų ciklą, mažiausiai 16 tomų. Tam pačiam ciklui priklauso dar 5 nedatuoti tomai, jų forma, dizainas ir kokybė

¹⁹ Vok. „Evangelium hier und heute“.

²⁰ Ne visų leidinių vokiškus pavadinimus pavyko nustatyti.

²¹ Vokietijoje knyga išleista 34 kartus.

sutampa su minėtaisiais anksčiau, todėl galima daryti prielaidą, kad ir nedatuoti tomai buvo išversti Lazdijuose arba artimiausiu laiku Liudvinavo parapijoje.

Liudvinavo periodas

Liudvinave kun. Juozas tarnavo 1947–1973 m., tai buvo vaisingiausias jo kaip vertėjo periodas. Tuo laikotarpiu buvo išleistas mažiausiai 241 vertimas (apie 9 tomus per metus). 83 iš pasirinktų tekstų – žymaus Austrijos teologo, pamokslininko, katecheto Augustino Schererio (1818–1878) parengti religiniai skaitiniai, priklausantys ciklams „Sekmadieniai ir šventės“, „Religiniai skaitymai šventadienį namie pasilikusiems“²², pamąstymai bei citatos pamokslams ir katechezėms. Vertėjas taip pat tęsė darbą su T. Totho („Katalikų santuoka, katalikų šeima“²³) ir M. Laroso („Katalikų tikėjimas“) tekstais.

Liudvinave J. K. Matulaitis išvertė 10 vokiečių teologo ir vyskupo Josepho Georgo von Ehrlero (1833–1905) pamokslų knygų, 5 kito žymaus vokiečių pamokslininko ir teologo Johannesio Engelio (1879–1947) knygas, tiek pat vokiečių teologo Ignazo Klugo (1877–1929) knygų, 4 dalių vokiečių teologo Maxo Kassiepeės (1867–1947) „Misionieriaus vadovą“²⁴, 4 tomus jėzuito teologo, rašytojo ir misionieriaus Antano Huondero (1858–1926) veikalo „Dieviškasis mokytojas ir kunigas (trumpi mąstymai dvasininkams)“²⁵; 3 praktines knygeles „Sąžinės sąskaita ir išpažintis“²⁶, parašytas klebono iš Šveicarijos Adolfo Stadelmanno (1920–2000), 3 rekolekcijų knygeles jaunimui, sudarytas vokiečių teologo Georgo Deubigo (1880–1965), pavadintas „Rekolekcijos“²⁷; po 3 pamokslų knygas, parašytas vokiečių teologo Johannesio Jansseno (1829–1891), vokiečių teologo jėzuito Juliusio Franzo Pottgeisserio (1813–1894), austrų teologo rašytojo Josefo Weingartnerio (1885–1957), vokiečių teologo rašytojo Leo Wolperto (1884–1961). Vertėjo dėmesio sulaukė ir čekų teologo Franco Špiraho²⁸ (1862–1942) katechetiniai veikalai „Tautos katekizmas“²⁹ ir „Pavyzdžių rinkinys“³⁰.

Liudvinave taip pat buvo išversta ir kitų autorių tekstų: dvasinių mąstymų ir pamokymų (24 knygos), hagiografijų (22), katekizmų ir katechetinės medžiagos (20), žodžio liturgijos ir pamokslų (12), knygų apie sielovadą (4), apie Kristų (4), apie popiežius ir vyskopus (3), keli pavieniai tekstai apie Dievą, Evangeliją, eschatologiją, apologetiką, Šventąją Žemę, rožančių, L. van. Bethoveną.

²² Originalus serijos pavadinimas – „Bibliothek für Prediger“ („Biblioteka pamokslininkams“).

²³ Vok. „Die katholische Ehe und Familie Ferd“.

²⁴ Vok. „Homiletisches Handbuch“.

²⁵ Vok. „Zu Füßen des Meisters: Kurze Betrachtungen für vielbeschäftigte Priester“ („Prie Mokytojo kojų: trumpi mąstymai labai užimtiems kunigams“).

²⁶ Šie vertimai buvo publikuoti Vilkaviškyje 1996 m.

²⁷ Vok. „Exerzitien-Vorträge für die Jugend“.

²⁸ Vok. Franz Spirago.

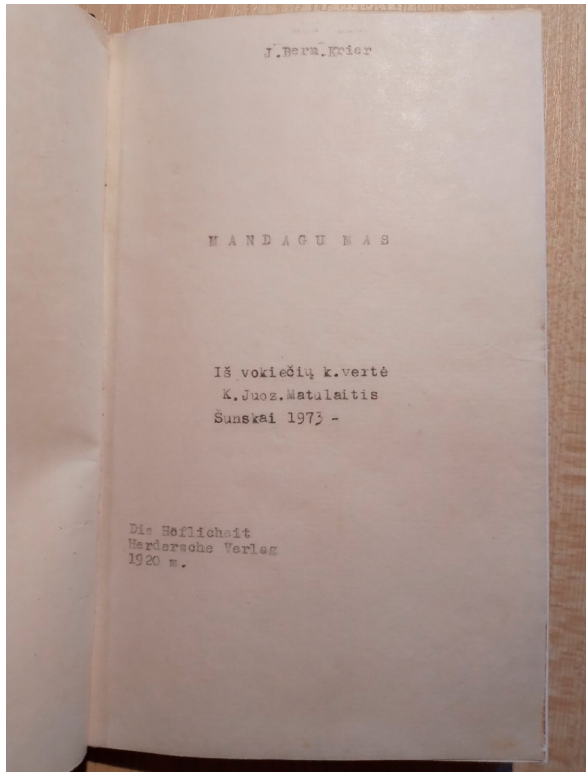
²⁹ Vok. „Volks-katechismus“.

³⁰ Vok. „Beispiel-Sammlung“.

Šunskų periodas

Šunskuose J. Matulaitis gyveno nuo 1973 m. iki mirties 2000 m. ir ten išvertė mažiau- siai 112 knygų (po 4 per metus). Tarp jų – 8 tomai vienuolės Annos Katharinos Emme- rich (1774–1824) „Regėjimų“³¹, 7 tomai jėzuito Antono Kocho homiletikos vadovo³², 5 tomai kunigo Alfonso Weiglio (1903–1990) populiarios dvasinės literatūros, tiek pat tomų jau minėto kunigo rašytojo Heinricho Hansjakobo, 4 tomai pamokslų serijos „Docete omnes gentes!“, parašytos Matthiaso Wolfgruberio, taip pat 3 tomai, skirti rekolekcijas vedantiems dvasininkams³³, sukurti teologo ir dvasinės seminarijos rekto- riaus Paulio Stiegelečs (1847–1903).

Šunskuose išversti kitų autorių veikalai – tai dvasiniai mąstymai ir pamoky- mai (23), hagiografija (18), katekizmai ir katechetinė medžiaga (12), knygos apie litur- giją ir šv. Mišias (4), apie Kristų (3), apie ligonius (3), apie eschatologinius dalykus (3).

4 pav. Šunskuose išleistas Jeano Bernardo Krierio „Mandagumo“ vertimas

³¹ Vok. „Das bittere Leiden unseres Herrn Jesus Christus: Nach den Betrachtungen von Anna Katharina Emmerich“.

³² Vok. „Homiletisches Handbuch“.

³³ Originalus pavadinimas – „Exerzitienvorträge“.

Mažiausiai – pasaulietinės literatūros vertimų, vos 3 knygos, bet ir jos yra artimos krikščionybei, mokačios dorybių, naudingos sielovadai: „Mandagumas“ (žr. 4 pav.), L. van. Bethoveno biografija, istorinis romanas „Narsūs ir ištikimi“.

Tyrimo rezultatų pristatymas ir apibendrinimas

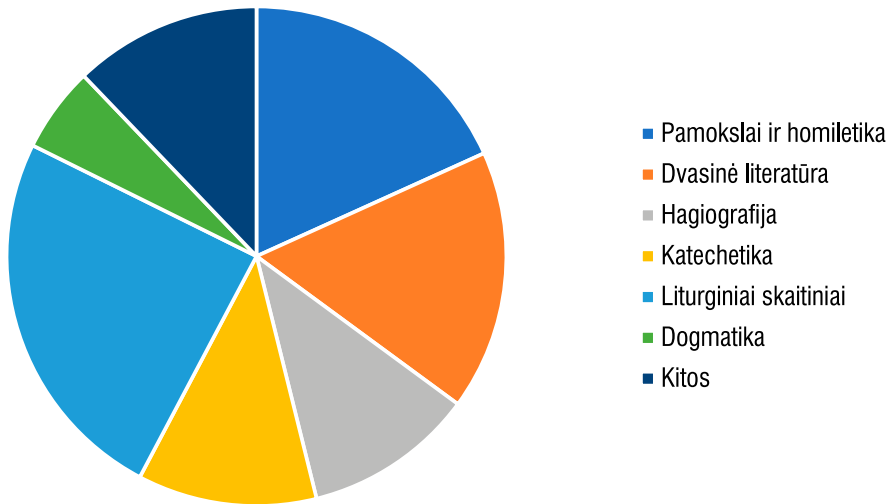
Atlikus tyrimą kunigo J. K. Matulaičio darbai buvo sugrupuoti pagal temas ir vertėjo tarnystės vietas, duomenys pateikiami chronologinėje lentelėje (žr. 1 lent.). Daugiausia vertimų J. K. Matulaitis atliko gyvendamas Liudvinave ir Šunskuose. Šiose parapijose vertėjas gyveno ilgiausiai. Lentelė parodo ir pasirinktų tematikų universalumą.

1 lentelė. Vertimų kiekis pagal temas bei vertėjo tarnystės vietas (tomais)

Knygų temos \ Vertimų vietos	Slav.	Šak.	Ž. P.	Lazd.	Liud.	Šun.
Pamokslai, homiletika		1		16	38	11
Dvasiniai mąstymai ir pamokymai		4	1		28	28
Hagiografija					22	18
Katekizmai ir katechetinė medžiaga	4				26	12
Dogminė teologija		9			8	3
Pastoracinė teologija, sielovada		2			4	
Liturginiai skaitiniai					89	
Liturgija, šv. Mišios					2	4
Moralinė teologija, asketika					2	
Biblistika					2	
Bažnyčios istorija					4	1
Rekolekcijos					6	3
Krikščionių mistika (vizijos)						8
Ligonių sielovada						3
Egzorcizmas						1
Pasaulietinė literatūra apie dorybes					1	1
Iš viso	4	16	1	16	232	93

Temų pasiskirstymo rezultatai aiškiau matomi diagramoje (žr. 5 pav.).

Vertimų tematika

5 pav. J. K. Matulaičio vertimų tematika

Pagal kokius kriterijus J. K. Matulaitis vertimui atrinkdavo knygas – žinoma nedaug. Gyvendamas Šnaskuose pats vertėjas sakė, kad jis tiesiog paprastai perskaitydavo knygas³⁴, o atidus užsienio literatūros skaitymas jau ir yra pirminis vertimas. Tereikėdavo tik patikslinti kai kurių žodžių reikšmę ir užrašyti suprastą pastraipą. Ankstesniais periodais, žvelgiant į vertimų temas, pasirinkimą tikriausiai motyvavo pastoracinės medžiagos stoka. Dauguma vertimų turėjo tarnauti pamokslams, katechezėms, liturgijai.

Taip pat mažai informacijos apie tai, kas buvo knygų-mašinraščių skaitytojai – tokia literatūra buvo platinama slaptai. Dalį jos J. K. Matulaitis akivaizdžiai spausdindavo tik sau ir artimam dvasininkų ratui, kitą dalį ruošdavo didesniam skaitytojų skaičiui, dar kitos knygos būdavo skirtos užsakovams kunigams ar vienuoliams³⁵. J. K. Matulaičio vertimai sovietmečiu buvo savotiška knygnešystės rūšis: daugybę uždraustų knygų jis transformavo į suprantamas lietuviams ir jas platino.

Vertinant J. K. Matulaičio vertėjišką veiklą pirmiausia minėtina, kad dažnai jo vertimais remtasi kaip praktine medžiaga katechizuojant, pamokslaujant. Tai pačiai žodžio tarnystei buvo naudinga ir dvasinė literatūra, iš jos buvo semiamasi pavyzdžių.

³⁴ Žemaitis, „Kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis“, 146.

³⁵ Žemaitis, *Atsiminimai apie kun. J. K. Matulaitį*. Pagal kun. K. Žemaičio atsiminimus, knygų perdavimas buvo slaptas, todėl nurodyti konkrečius dvasininkus sudėtinga. Be abejo, jų gaudavo pats K. Žemaitis (tuometinis klierikas) ir tikriausiai kunigai Albinas Deltuva bei Jonas Malinauskas, kurie dažnai aplankydavo savo kolegą vertėją.

Šiais tekstais naudodavosi pats vertėjas, jie buvo naudingi ir tiems, kurie gaudavo jų kopijų (dažniausiai tai būdavo dvasininkai).

Religinės knygos-mašinraščiai paprastai neskleidė atviros sovietinio režimo kritikos, jo nedemaskavo, todėl ir nesulaukdavo tokios griežtos reakcijos kaip katalikų periodika (Katalikų Bažnyčios kronika ir kt.).

J. K. Matulaitis mažais tiražais galėjo slapta platinti sovietmečiu neprieinamą kokybišką literatūrą, skirtą aktyviems dvasininkams ir pasauliečiams, užrašytą suprantama kalba. Tai buvo ne kelios, o šimtai įvairių knygų, kurias žmonės savo ruožtu galėjo perspausdinti ir platinti toliau. Ar šitie tekstai buvo plačiai paplitę Lietuvoje? Jeigu ir ne, jų gaudavo dvasininkai, o tai reiškia, kad J. K. Matulaičio užrašytas mintis išgirdo daugybė parapijiečių.

J. K. Matulaitis nebuvo vienintelis Lietuvos vertėjas, kaip knygas leidęs savo vertimus-mašinraščius. D. Kauno publikacijoje apie neperiodinės savilaidos kolekciją minimi keli vertėjai³⁶. Bet kito vertėjo, per tiek metų išvertusio tokį didelį kiekį knygų, vargu ar Lietuva yra turėjusi.

Savilaida paprastai siejama su pogrindžiu, bet J. K. Matulaičio atvejis rodo, kad neoficiali savarankiška knygų leidyba prasidėjo dar iki sovietmečio, ji galėjo turėti ne tik pasipriešinimo, bet, pvz., vadovėlio, mokomosios medžiagos funkciją. Tačiau kodėl tarpukario vertimai nebuvo išleisti oficialiai? Galima manyti, kad tuo metu tiesiog nereikėjo didelio brangaus tiražo. Praktiškas knygų serijas savo diecezijos dvasininkams galėjo užsakyti ir vietinis vyskupas.

Neabejotina, kad leisti knygas-mašinraščius J. K. Matulaitis pradėjo tarpukariu, iki religinės literatūros draudimo. Pats principas gaminti knygas iš rankraščių ar mašinraščių nėra naujas, tikriausiai vertėjas su tokiomis knygomis susidūrė seminarijoje ar matė taip išleistą uždraustą socialistų literatūrą.

Viename straipsnyje neįmanoma detalai aprašyti visos J. K. Matulaičio vertimų kolekcijos, be to, joje surinkti ne visi tomai. Todėl būtų prasminga ateityje paruošti J. K. Matulaičio vertimų studiją-žinyną, naudojantis kitomis vertimų kolekcijomis bei interviu su vertėją pažinojusiais žmonėmis. Atskiros tyrimo vertos jo knygų iliustracijos bei užrašai. Perspektyvūs būtų ir tarpdisciplininiai teologų bei filologų tyrimai religinės literatūros savilaidos tematika, ypač tarptautiniu mastu.

Kunigo J. K. Matulaičio triūsas verčiant knygas iš vokiečių kalbos ir jas platinant (ypač okupacijos metais) buvo neįkainojamas indėlis į Lietuvos kultūrą, ypač dėl to, kad katalikiškai visuomenei tokių leidinių labai stigo. Jo vertimai ir šiandien gali būti naudingi studijuojantiems praktinę teologiją, religijotyra. Tolesni J. K. Matulaičio leidinių tyrimai praplėstų žinias apie savilaidą ir sovietmečio knygnešystę Lietuvoje – apie tokį mažai nagrinėtą reiškinį kaip religinės literatūros vertimas pogrindžio sąlygomis.

³⁶ A. Kirtiklis, J. Kuzmickis, V. Rudzinskas, kun. K. Čibiras, K. R. Pukys, prof. dr. V. Butkus, O. Labanauskaitė, J. Mačernis, kun. R. Macevičius, V. Katilius ir kiti (Žr. Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“, *Knygotyra* 58 (2012), 207–246.

Išvados

Vertimų temų analizė rodo, kad J. K. Matulaitis nuo pat Slavikų periodo dažniausiai pasirinkdavo versti tuos tekstus, kurie būdavo naudingi pamokslams, katechizavimui, skaitiniams, t. y. žodžio tarnystei. Pagal vertimų kiekį antroje vietoje buvo dvasinė literatūra: mąstymai, pamokymai, šventųjų gyvenimai. Žvelgiant, kokios buvo vertimų teologijos kryptys – biblinė, istorinė, sisteminė, praktinė – aiškiai matyti, kad vertėjo prioritetas buvo būtent praktinė teologija, pirmiausia – katechetika ir homiletika. Kitos teologijos kryptys J. K. Matulaičio kolekcijoje pristatytos minimaliai.

J. K. Matulaitis daugiausia vertė teologinius veikalus, bet nevengė ir kitų temų. Visos jo knygos, ypač sovietmečiu, papildė ne vieno kataliko bibliotekėlę. Pats vertėjas, rizikuodamas patekti valdžios nemalonėn, ne tik vertė knygas, bet po kelis egzempliorius išsaugojo iki Lietuvos nepriklausomybės. Jo vertimų kolekcija (dalis yra Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centre) verta tolesnio tyrėjų dėmesio.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Jaseliūnas, Egidijus. „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2006.
2. —. „Savilaidos modelis ir Molotovo–Ribbentropo pakto dokumentų sklaidos atvejis“. *Knygotyra* 51 (2008): 57–76.
3. Kaunas, Domas. „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“. *Knygotyra* 58 (2012): 196–246.
4. „Katalog der Deutschen Nationalbibliothek“. *Deutschen Nationalbibliothek*. Žiūrėta 2023 m. gegužės 29 d. <https://portal.dnb.de/opac.htm>.
5. Vilkiškio vyskupijos kurijos archyvas, f. 1.
6. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro archyvas, f. 7.
7. Kęstučio Žemaičio asmeninis archyvas.
8. Laukaitytė, Regina. „Matulaitis Juozas Konstantinas“. In *Lietuvos dvasininkų duomenų bazė*, Nr. 11072. Žiūrėta 2023 m. gegužės 7 d. <https://lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1395>.
9. Sėdaitytė, Edita. „Savilaida sovietinėje Lietuvoje: istoriografinis aspektas“. *Knygotyra* 59 (2012): 40–52.
10. Spengla, Vidas. *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis*. Vilnius: Katalikų akademija, 2001.
11. Vasiliauskaitė, Vilma. *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006.
12. —. *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje 1976–1981*. Vilnius: Gairės, 2002.
13. Žemaitis, Kęstutis. „A. a. kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis“. In *Katalikų žinynas*, 272. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001.
14. —. „Kunigas Juozas Konstantinas Matulaitis: XX a. knygnešio gyvenimas“. In *Terra Jatwezenorum*, 142–147. Punkskas: Aušra, 2021.
15. —. *Šunskai: bažnyčia, kraštas ir žmonės*. Marijampolė: Piko valanda, 2009.

Kęstutis ŽEMAITIS, Viktor BILOTAS
Vytautas Magnus University, Lithuania

SELF-PUBLISHING ACTIVITIES OF THE PRIEST JUOZAS KONSTANTINAS MATULAITIS: CHRONOLOGY AND TOPICS OF PUBLICATIONS

S u m m a r y

Religious literature became difficult to access during the occupation of Lithuania, especially when the Soviet army occupied the country for the second time in the autumn of 1944. Throughout the Soviet era there was, so to speak, a 'famine' of this literature. In this context, the so-called 'self-publishing' emerged. One of the persons involved in this illegal distribution of books was the priest Juozas Konstantinas Matulaitis. During the Soviet occupation, this priest translated and typed and distributed several hundred different books.

The books translated during the underground period ended up in typescript form in various libraries and archives: in the parish rectory in Šunskai, where J. K. Matulaitis lived and worked for a long time, in the Centre for the History of the Catholic Church in Lithuania at the Faculty of Catholic Theology of the Vytautas Magnus University, and in a few publications in private libraries.

The above-mentioned collection of the Vytautas Magnus University was the object of this research. Using analytical-descriptive and classification methods, it was found that J. K. Matulaitis translated books in all his places of ministry, especially intensively in Liudvinavas and Šunskai. The books and manuscripts he published were mostly catechetical, pastoral, sermons, i.e., in the field of practical theology. Another priority was spiritual literature: thoughts, teachings, lives of saints.

KEYWORDS: Juozas Konstantinas Matulaitis, self-publishing of religious literature, translations, thematic classification.

Kęstutis ŽEMAITIS – kanauninkas, teologijos mokslų daktaras, Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete profesorius. Tyrimų sritis: Lietuvos Katalikų Bažnyčios socialinė veikla 1918–1940 m. El. paštas kestutis.zemaitis@gmail.com.

Kęstutis ŽEMAITIS – Canon, Doctor of Theology, Professor at the Faculty of Catholic Theology of Vytautas Magnus University, Lithuania. Fields of research: social activities of Lithuanian Catholic Church in 1918–1940. E-mail kestutis.zemaitis@gmail.com.

Viktor BILOTAS – PhD, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro tyrėjas. Studijavo Bažnyčios istoriją Popiežiškajame Grigaliaus universitete ir Vytauto Didžiojo universitete. Moksliniai interesai: Bažnyčios ir lietuvių Sibire istorija. El. paštas viktor.bilotas@vdu.lt; vbilotas@gmail.com.

Viktor BILOTAS – PhD, researcher at Vytautas Magnus University of the Lithuanian Catholic Church History Center. He studied history at Pope Gregory University and at Vytautas Magnus University. Scientific interests: History of the Church and Lithuanians in Siberia. E-mail viktor.bilotas@vdu.lt; vbilotas@gmail.com.